

עוסק במצווה פטור מן המצווה

ניתן לקיים את שתי המצוות לכן החיוב במצווה השנייה נדחה מפני המצווה הראשונה.

לכאורה נחלקו בכך רש"י ותוספות במסכת סוכה. רש"י (כה ע"א ד"ה פטורין) כתב ששלוחי מצווה פטורים משיבה בסוכה גם בשעת חנייתן. משמע שאף על פי שאותם שלוחי מצווה אינם עוסקים ברגע זה במצווה, והם יכולים לקיים בזמן המנוחה גם את מצוות הישיבה בסוכה, הרי הם פטורים ממנה. התוספות (שם ד"ה שלוחי) הקשו על רש"י מדוע יהיו שלוחי המצווה פטורים מהסוכה אם הם יכולים לקיים את שתי המצוות, מכאן שלדעתם הפטור ממצוות סוכה מדין 'עוסק במצווה' קיים רק במקרה שהעיסוק באותה מצווה איננו מאפשר לקיים את שני החיובים גם יחד.

יוצא אפוא כי לדעת רש"י דין עוסק במצווה פטור מן המצווה מהווה פטור גמור מהמצווה האחרת, ולכן הוא חל גם כשאפשר באופן עקרוני לקיים את שתי המצוות, לעומת זאת לדעת התוספות מדובר בדחייה בלבד, ולכן היא שייכת רק במצב שבו ניתן לקיים רק אחת מהמצוות, ועיין לשון הריטב"א (סוכה שם): "דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות". וראה במהר"ח אור זרוע (בתשובה קפג המובאת להלן בסוף) שבזמן שפטור ממצווה מדין העוסק במצווה יכול

א

על המשנה באבות (פרק ב' משנה א'): "הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות", כתב הרמב"ם בפירושו המשניות:

ובאור זה הענין כמו שאספר, וזה שהתורה כולה ממנה מצוות עשה ומצוות לא תעשה. אמנם מצוות לא תעשה, הנה ביאר הכתוב העונש על כל אחת מהן מלבד המעט, וחייב בקצתן מיתות, ובקצת כרת, ומיתה בידי שמים, ומלקות. וידענו מן העונשים מצוות לא תעשה כולן מה מהן איסורו חמור ומה מהן למטה מזה, והן שמונה מדרגות... ומאלה המדרגות נדע גודל החטא וקוטנו.

אבל מצוות עשה לא נתבאר שכר כל אחת מהן מהו אצל ה' עד שנדע מה מהן יותר חשוב ומה מהן למטה מזה, אלא ציוה לעשות מעשה פלוני ופלוני ולא יודע שכר איזה משניהם יותר גדול אצל ה', ולפיכך ראוי להשתדל בכולן. ומפני זה העיקר אמרו 'העוסק במצווה פטור מן המצווה', מבלי הקשה בין המצווה אשר הוא עוסק בעשייתה והאחרת אשר תחלוף ממנו. ולזה גם כן אמרו 'אין מעבירין על המצוות', רצונו לומר: אם הזדמן לך מעשה מצווה אל תעבור ממנו ותניחנו כדי לעשות מצווה אחרת.

כיון שאין אנו יודעים איזו מצוות עשה חשובה יותר ואיזו פחות, "מפני זה העיקר אמרו העוסק במצווה פטור מן המצווה". אולם בדברי הרמב"ם לא מבואר האם לדעתו העוסק במצווה פטור לגמרי מן המצווה האחרת, או שמא לא מדובר בפטור, אלא כיון שמבחינה מעשית לא

להוציא אחרים ידי חובה בתקיעת שופר,¹ ואם כן לדעתו אינו פטור לגמרי מהמצווה האחרת.

ב

האם גם העוסק במצוות תלמוד תורה פטור מכל המצוות כולן בשעה שהוא לומד, או שכיון שמהות מצוות תלמוד תורה להביא לידי מעשה לא קיים לגביה דין עוסק במצווה פטור מן המצווה?

מדברי הרמב"ם בהלכות אישות (פרק ט"ו הלכה ב) עולה בפירושו שיש דין עוסק במצווה פטור מן המצווה בתלמוד תורה:

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר, ש'העוסק במצווה פטור מן המצווה' וכל שכן בתלמוד תורה.

הרי מפורש מלשון הרמב"ם שדין עוסק במצווה פטור מן המצווה נאמר גם לגבי תלמוד תורה, אולם דבר זה אינו מוסכם כפי שיתבאר.

נראה שהשאלה אם העוסק בתלמוד תורה פטור מכל המצוות, נתונה במחלוקת תנאים. שנינו במסכת שמחות (פרק י"א הלכה ז'):

אין מבטלין תלמוד תורה מפני המת והכלה. אבא שאול אומר: המעשה קודם לתלמוד, וכן היה רבי יהודה עושה בשעה שהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין ובאין, היה נותן עיניו בתלמידים ואומר: המעשה קודם לתלמוד.

לדברי הברייתא יש מחלוקת בין רבנן ובין אבא שאול ור' יהודה בשאלה האם מעשה קודם או תלמוד תורה קודם. נראה שיסוד מחלוקתם הוא האם עוסק בתלמוד תורה פטור מן המצווה או אינו פטור. מחלוקת דומה מצאנו גם בירושלמי (חגיגה פרק א' הלכה ז'):

ר' יהודה, כשהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין, היה נותן עיניו בתלמידים ואומר: המעשה קודם לתלמוד. נמנו בעליית בית ארים: התלמוד קודם למעשה. רבי אבהו הוה בקיסרין, שלח לרבי חנינה בריה מזכי בטיבריה, שלחון ואמרין ליה: גמל הוא חסד,² שלח כתב ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטיבריא? כבר נמנו בעליית בית ארים בלוד התלמוד קודם למעשה. רבנן דקיסרין אמרין: הדא דאת אמר בשיש שם מי שיעשה, אבל אם אין שם מי שיעשה - המעשה קודם לתלמוד.

1 לברך על כל אחת מהן. ואכן, עיין במהר"ח או"ז שם, שכתב שיכול לברך.

2 גרסת הרא"ש בכתובות פ"ב סימן ה': "בירושלמי בפרק אלו עוברין (ה"ז) נמנו בעלית בית אריס בלוד תלמוד קודם למעשה רבי אבהו שלח לרבי חייא בריה ללמוד בטבריא שלחון אמרין גומל חסדים הוא שלח ואמר ליה המבלי אין קברים בקסרין שלחתיך לטבריא כבר נמנו בעלית בית אריס", ובגרסתנו נראה שיש ייתור לשון.

1 כתב שער הציון (משנה ברורה תע"ה ס"ק ל"ט) בדיון שומר אבידה או משמר המת שפטור מכל המצוות, שאם אכל מצה בשעה שביצע פעולות אלו ודאי יצא ידי חובתו. אולם, הוא מוסיף ומציין: "ומכל מקום מסתפקנא אם יוכל אז לברך ברכת אכילת מצה 'אשר קידשנו במצותיו וציונו' וכו', כיון שהוא אז אינו מצווה על זה". דברים אלו מובנים אליבא דשיטת רש"י, אולם לדעת התוספות גם אם החיוב השני נדחה מפני קיום המצווה האחרת, ברור שהעוסק במצווה עדיין מחויב בשתי המצוות וממילא יוכל

מדברי הירושלמי משמע שלר' יהודה מעשה תמיד קודם,³ לרבי אבהו תלמוד תמיד קודם, ואילו לרבנן דקיסרין תלמוד תורה קודם רק אם יש אחר שיעשה את המעשה.⁴

החילוק המובא בשם רבנן דקיסרין נמצא גם בבבלי במועד קטן (דף ט ע"א):
אשכחינהו דקא רמו קראי אהדדי: כתיב 'פּלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכנו' (משלי ד, כו) וכתיב 'ארח חיים פן תפּלס' (משלי ה, ו) לא קשיא כאן במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

הדר יתבי וקא מבעי להו: כתיב 'יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה' (משלי ג, טו) הא חפצי שמים ישוו בה, וכתיב 'וכל חפצים לא ישוו בה' (משלי ח, יא) דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה, כאן במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

שני הפסוקים הראשונים עוסקים ביחס בין שתי מצוות, ומהסתירה ביניהם למדה הגמרא כי כאשר אדם עוסק במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים אזי יש לשקול את המצוות: "פּלס מעגל רגלך", ולעשות את האחרת. לעומת זאת, כאשר אדם עוסק במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, אזי לא יניחה, ו"פּן תפּלס". שני הפסוקים הבאים עוסקים ביחס בין לימוד תורה למצווה אחרת, ומהסתירה ביניהם למדה הגמרא כי רק אם אי אפשר לעשות את המצווה על ידי

אחרים אזי יש לבטל מפניה תלמוד תורה, כדברי רבנן דקיסרין לעיל.

לכאורה למדנו מכאן, כי גם העוסק בתלמוד תורה פטור ממצוות שניתן לקיימן על ידי אחרים. אולם, לא ברור בסוגיה האם הנדון הוא כאשר אדם עוסק במצווה או בתלמוד תורה ומתלבט האם להפסיק את הלימוד לשם קיום מצווה, או שמא מדובר במצב שבו עומדות בפני האדם שתי מצוות והוא מתלבט באיזו מהן לבחור.

מדברי רש"י כאן משמע שיש הבדל בין החלק הראשון של הסוגיה שבו מדובר על שתי מצוות ובין החלק השני שבו מדובר על תלמוד תורה. בחלק הראשון כתב רש"י:

'פּלס מעגל רגלך' - כלומר, שקול מצות ועיין בהן איזו מצווה גדולה, ועשה הגדולה. וכתיב 'ארח חיים פן תפּלס', דמשמע כל מצווה שתבא לידך עשה אותה, בין גדולה בין קטנה, **ואל תניח** קטנה מפני הגדולה.

ועל תלמוד תורה כתב:

'וכל חפציך לא ישוו בה' - שתבטל כל חפציך בשביל שתעסוק בתורה. 'חפצי שמים ישוו בה' - כלומר, שאם יש לך לעסוק במצווה **תבטל** תלמוד תורה ועוסק במצווה.

לגבי הפסוקים הדנים בהתנגשות בין מצוות נקט רש"י לשון "תניח" ולגבי הפסוקים הדנים בהתנגשות בין תלמוד תורה למצווה נקט רש"י לשון "תבטל". משמע מדבריו שבחלק הראשון של הסוגיה מדובר במצב בו עומדות לפני האדם

4 בבבלי בקידושין דף לב ע"א מובא חילוק דומה ביחס להתנגשות בין כיבוד אב ואם למצווה אחרת, ע"ש.

3 ועיין בירושלמי ברכות (פרק א' הלכה ב') שם משמע שגם לר' שמעון בר יוחאי מעשה קודם, וקריאת שמע נדחית מפני תלמוד תורה מפני ששניהם שינון, ע"ש.

לקיימה על ידי אחרים? אלא שהכסף משנה כנראה הבין שהסוגיה במועד קטן עוסקת במי שעוד לא החל ללמוד תורה, והוא צריך לבחור אם ללמוד תורה או לקיים מצווה אחרת. הרמב"ם עוסק במי שכבר לומד, ולכן הביא הכסף משנה את הירושלמי, שבו נאמר שלימוד תורה עדיף מקיום מצווה, ומשמע שאפילו אם כבר התחיל בלימוד מפסיק למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

לעומת הרמב"ם, שמפורש בדבריו שיש דין עוסק במצווה פטור מן המצווה לגבי תלמוד תורה, דעת המאירי (מועד קטן דף ט ע"ב) היא שדין זה לא חל ביחס לתלמוד תורה:

אף על פי שאמרו העוסק במצווה פטור מן המצווה, אין תלמוד תורה בכלל זה, אלא מי שהיה עוסק בתורה ואירעה מצווה לידו, אם אפשר לאותה מצווה על ידי אחרים אין לו לבטל עליה. ואל תשיבני בטול תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה, שאף הם אי אפשר באחרים בראוי לה, שהכל צריכין להם להרבות בכבוד. ואם אי אפשר לו על ידי אחרים... המצווה קודמת, ומבטל תלמוד תורה כדי לקיימה. ואינו מפקיע חיובה מעליו בקיום מצות תלמוד תורה אפילו מצווה קלה. ואף על פי שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, לא נאמר כן בתלמוד תורה, הואיל ועקרה לידיעת קיום שאר מצות מבטלין אותה בשביל כל מצווה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים. כך היא שטת גדולי המפרשים.

ולא זו בלבד שכתב כך המאירי בשם גדולי המפרשים והוא הראב"ד, אלא כך גם שיטתו

שתי מצוות והוא עדיין לא התחיל באף אחת מהן וצריך לדעת לאיזו מהן לגשת. הכרעת הגמרא היא שכאשר מדובר במצוות שלא ניתן לעשותן על ידי אחרים "אין להניח קטנה מפני הגדולה", אלא לקיים את זו שנקרתה בפני האדם ראשונה. לעומת זאת, בהסבר המשך הגמרא נוקט רש"י לשון "תבטל" ומשמע שכבר עוסק בתורה. מסקנת הגמרא היא שאפילו במקרה כזה יש "לבטל" את הלימוד בשביל לקיים מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

לפי שיטת רש"י לגבי מצוות, אם כבר עוסק במצווה לא נאמר פלס ולכן אינו מבטל אף אם אי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ולגבי תלמוד תורה אם אי אפשר למצווה להעשות על ידי אחרים אין דין עוסק במצווה אף כשכבר עוסק בתלמוד תורה.

ג

וכן דעת הרמב"ם לגבי תלמוד תורה שיבטל אם אי אפשר לעשותה על ידי אחרים. בהלכות תלמוד תורה (פרק ג' הלכה ד) כתב הרמב"ם:

היה לפניו עשיית מצווה ותלמוד תורה, אם אפשר למצווה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצווה ויחזור לתלמודו.

הכסף משנה (בהלכה ג) ציין שהמקור לדברי הרמב"ם שם שהתלמוד קודם למעשה הוא בדברי הירושלמי שהבאנו לעיל: "נמנו וגמרו בעלית בית נתזא⁵ בלוד התלמוד קודם למעשה". וצריך עיון, מדוע לא הביא כמקור את הסוגיה במועד קטן שבה עולה בפירוש החילוק בין "אפשר לקיימה על ידי אחרים" ל"אי אפשר

של המאירי עצמו, כפי שמפורש בדבריו במסכת שבת (דף ט ע"א):

ושמא תאמר והיאך הקלו בתלמוד תורה משאר מצות שהעוסק במצווה פטור מן המצווה כמו שאמרו במסכת סוכה בכותבי ספרים תפלין ומזוזות וכל העוסקים במלאכת שמים לאתווי מוכרי תכלת י"ל שהתלמוד אינו אלא להביא לידי מעשה והיאך יפקיע את המעשה והוא שאמרו בירוש' על זה הלמד לעשות ולא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא ומ"מ במצווה שאפשר לעשותה ע"י אחרים אינו מפסיק וכן למצווה שאין שעתה עוברת.

למעשה אין מחלוקת בין הרמב"ם למאירי, לשניהם מבטלין תלמוד תורה למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, אך לרמב"ם פטור מהאחרת כשאפשר על ידי אחרים מדין עוסק במצווה, ולמאירי אין פטור עוסק במצווה לגבי תלמוד תורה, ועדיין, אם אפשר למצווה שתעשה על ידי אחרים, אינו מפסיק מתלמוד תורה לצורך המצווה.

המאירי במועד קטן ממשיך בדבריו ומקשה: "ויש שואלין, והרי אף בשאר מצות כן", דהיינו, שאם אי אפשר לקיימן על ידי אחרים מבטל המצווה שעוסק בה. והביא שם את תירוצו

גדולי המפרשים (ראב"ד) ותירוצו גדולי הדורות (בעל ההשלמה) עיי"ש.⁶

לדברינו, על פי רש"י והרמב"ם יש הבדל בין עוסק במצוות תלמוד תורה לעוסק בשאר מצוות. עוסק בתלמוד תורה מבטל תורה למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, אף שלרמב"ם יש דין עוסק במצווה לגבי תלמוד תורה. אבל עוסק בשאר מצוות אינו מבטל אף למצווה שאי אפשר על ידי אחרים.

דרך זו כתב בפירוש הר"ן בקידושין (דף יג ע"ב באלפס) שאם התחיל כבר לעסוק במצווה אינו מפסיק אפילו אם אי אפשר לעשותה על ידי אחרים. וז"ל הר"ן:

מיהו ה"מ בששתיהן לפניו אבל כשהתחיל במצווה אע"פ שאפשר לעשותה ע"י אחרים אם נודמנה לו מצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים לא יניח את הראשונה דהא קי"ל העוסק במצווה פטור מן המצווה ולא מפלגינן בין מצווה למצווה.

לדעת הר"ן לגבי הכלל העוסק במצווה פטור מן המצווה אין הבדל בין אפשר או אי אפשר לקיימה על ידי אחרים. וכל ההבדל הוא להקדים כשעדיין אינו עוסק במצווה. וכ"כ הרמב"ן בקידושין (דף לב ע"א):⁷

הא דאמרינן אם אפשר לעשות המצווה על ידי אחרים תעשה ע"י אחרים, איני יודע אם נוהגת

6 באחרים הואיל וכלל תלמוד תורה כל שעה שעה עוברת היא ואם אי אפשר לעשותו באחרים תיבטל תלמוד תורה אף על פי ששעתה עוברת".
7 ז"ל הגמרא: "אלעזר בן מתיה אומר אבא אומר השקיני מים ומצוה לעשות מניח אני כבוד אבא ועושה את המצוה שאני ואבא חייבים במצוה איסי בן יהודה אומר אם אפשר למצוה ליעשות ע"י אחרים תיעשה על ידי אחרים וילך הוא בכבוד אביו".

6 ז"ל: "תירצו גדולי המפרשים שתלמוד תורה הוצרך להשמיעני שלא תבטל הואיל ואפשר למצוה להתקיים שהייתי סובר הואיל ועקרו לקיום מצות יבטל מפני כל מצוה אף באפשר לעשותה באחרים וגדולי הדורות מתרצים שכבוד אביו שעה עוברת היא ואם לא היתה שעה עוברת היה יכול לבטלו לקיום המצוה אף על פי שהיה אפשר לעשותה באחרים אבל תלמוד תורה אף על פי שאינה שעה עוברת אינו מניחו לקיים מצוה שאפשר ליעשות

המצווה הזאת בשאר המצוות דהא קי"ל העוסק במצווה פטור מן המצווה ולא מחלקינן בהו, ושמה בשקדם והתחיל במצווה ואחר כך נודמנה לו אחרת, אבל כאן שתיהם לפניו.

אלא שכאמור, יש מחלוקת בין המאירי לרמב"ם מדוע כשעוסק בתורה מפסיק למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. למאירי זה משום שאין דין עוסק במצווה פטור מן המצווה בתלמוד תורה, אלא שבכל זאת, אם אפשר שתעשה על ידי אחרים אינו מבטל. ואילו לרמב"ם הרי מפורש בדבריו בהלכות אישות שיש דין עוסק במצווה פטור מן המצווה בתלמוד תורה, ובכל זאת מבטל למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

ד

והנה, דברי הרמב"ם בהלכות אישות הנ"ל שבהם מוכח שיש דין עוסק במצווה, צריכים עיון, וכפי שהעיר הנצי"ב (שו"ת משיב דבר חלק ב' סימן נ"ג):

ומה שעמדתי על לשון הרמב"ם הל' אישות (פט"ו ה"ב) דמש"ה ילמוד תורה ואח"כ ישא אשה משום שהעוסק במצווה פטור מה"מ וכש"כ בת"ת והקשיתי וכי העוסק בת"ת פטור מכל המצוות ויישב מע"כ נ"י דהרמב"ם כוון למש"כ באופן שאפשר לקיים המצווה בזמן אחר או ע"י אחר לא כן ידידי סובל לשון העוסק במצווה פטור מן המצווה, אלא שפטור אפילו שלא יעשה מצווה אחרת לגמרי כמו בהא דברכות דחתן פטור מק"ש, ומקור הדין בזבחים (דף ק') דעוסק במתו פטור מק"פ, וע"ע סוכה (דף כ"ה ב') אבל בעוסק בת"ת אינו פטור מן המצווה אלא ת"ת קודם אם

אפשר שתעשה אותה מצווה לאח"ז, או ע"י אחר, וא"כ האיך למד רבינו זה הדין מהא דעוסק במצווה פטור מן המצווה וכש"כ בת"ת, הרי דאינו כש"כ כלל, דת"ת האף דהיא מ"ע יקרה מכל המצוות מכ"מ אין בה כח בעוסק בה לפטור מן המצווה דע"מ כן נתנה התורה כדי לעשות המצוות ע"כ עודני נבוך בהבנת דברי רבינו אשר בכ"מ המה מאירים וה' ירד לי בגבורים להביך ולהשכיל כלשון רבותינו הראשונים המלמדים ומורים.

לדברי הנצי"ב צ"ע בדברי הרמב"ם: אם אכן הרמב"ם מתיר בדבריו רק את איחור המצווה האחרת מפני תלמוד תורה, הדבר אינו תלוי בדין "העוסק במצווה פטור מן המצווה" הפוטר מקיום המצווה האחרת לגמרי, ומדוע הרמב"ם אומר "כל שכן בתלמוד תורה", והרי העוסק בשאר מצוות פטור גם ממצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ואילו העוסק בתלמוד תורה נפטר רק ממצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים?

אלא שייטכן לקבל את דעת השואל בשו"ת משיב דבר שהרמב"ם בהלכות אישות אכן מדבר רק לגבי דחיית המצווה האחרת מפני תלמוד תורה ולא על ביטולה, אלא שהרמב"ם סובר שאיחור מצווה נחשב גם הוא כביטול, ולכן אף שמאירי בדחיה שייך דין עוסק במצווה הפטור מן המצווה. גישה דומה מצאנו בדברי התוספות (מגילה דף ג ע"א ד"ה מבטלין):

מבטלין כהנים מעבודתן לשמוע מקרא מגילה, וקשה אמאי 'מבטלין', והלא אחר הקריאה יש הרבה שהות לעבודה, ויש לומר דכיון דמשהאיר היום הוי זמן עבודה והם

ממילא, לא חל על העוסק בתלמוד תורה פטור עוסק במצווה, דהרי הוא חייב לקיים מצוות אחרות.⁹ ברם, לדעת הרמב"ם צריך לומר שאין זה כך אלא העוסק בתלמוד תורה מקיים מצווה, ועוסק במצווה פטור מן המצווה.

נראה כי שאלה זו, האם בשעה שאדם עוסק בדרך ארץ הוא כלל אינו מחויב בתלמוד תורה, תלויה במחלוקת רבנו תם ורבנו אלחנן: המשנה ביומא (פרק ח' משנה ח') כותבת כי "מיתה ויום הכפורים מכפרים עם התשובה". הגמרא (יומא דף פה ע"ב) מסבירה כי המשנה היא אפילו אליבא דרבי, הסובר שיום הכפורים מכפר בין אם עשה תשובה ובין אם לא עשה תשובה, וזאת משום ש"תשובה בעיא יום הכפורים; יום הכפורים לא בעי תשובה". וכתבו התוספות ישנים שם:

הכא משמע דיום הכפורים עיקר ואפילו הכי קאמר 'עם התשובה'. וקשה מכאן על מה שרגיל רבינו יעקב לומר דתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ מדקתני 'פה תלמוד תורה עם דרך ארץ' אלמא דרך ארץ עיקר... אבל לא היה נראה לה"ר אלחנן לומר כי תורה אינה עיקר וכו'.

לכאורה מסתבר לומר שאם דרך ארץ עיקר, כדעת רבנו תם, הרי שחיוב תלמוד תורה חל רק כשהאדם אינו עוסק בדרך ארץ, וכמו שכתב בקהילות יעקב לעיל, אולם אם תורה עיקר כדעת רבנו אלחנן, מסתבר שהחיוב בתלמוד תורה נדחה בשעה שעוסקים בדרך ארץ, אבל האדם עדיין מחויב בו.

9 דברים דומים כתב באור שמח, הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה ב; וכן בקובץ הערות סימן ת"ע.

מניחין אותה בשביל הקריאה, משום הכי קרי ליה ביטול.

אם כן לתוספות דחיית מצווה נחשבת כביטולה. ונראה כי הרמב"ם והתוספות חולקים בענין זה על הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א חלק ד' תשובה צ"א). לרשב"א, הנשבע שלא יישא אשה עד זמן פלוני לא נחשב כנשבע לבטל מצוות פריה ורביה, כיון שלאחר שיסתיים הזמן יוכל לקיים שניהם, ומשמע שאיחור מצווה אינו כביטולה.⁸

והבאנו לעיל בדברי הנצי"ב את הק"ו שכתב הרמב"ם בהלכות אישות (פרק ט"ו הלכה ב), דאם היה עוסק בתורה, מותר להתאחר מקל וחומר מהעוסק במצווה הפטור מן המצווה. והקשה הנצי"ב, הרי התורה ניתנה על מנת שנעשה המצוות. עיין מה שכתב הקהילות יעקב (ברכות, סימן כ"ה) שלדעתו אין פטור עוסק במצווה חל לגבי העוסק בתלמוד תורה, והביא ראיה לדבריו מכך שחברים העוסקים בתלמוד תורה מפסיקים את לימודם לטובת קיום מצוות קריאת שמע (שבת דף יא ע"א). בעל הקהילות יעקב מסביר שלגבי מצוות תלמוד תורה לא חל פטור עוסק במצווה משום שפטור העוסק במצווה חל רק כאשר אדם מחויב בשתי מצוות בו זמנית, והפטור נובע מכך שכאשר אדם עוסק בקיום מצווה אחת הוא נחשב אנוס מלקיים את המצווה האחרת אף שהוא עדיין מחויב בה. אולם למצוות תלמוד תורה לא נתנה התורה שיעור, אלא חייבה כל אחד ואחד כפי יכולתו, וכאשר אין ביכולתו של אדם ללמוד וכגון שהוא עוסק לפרנסתו, הוא אינו מחויב כלל בתלמוד תורה.

8 ועיין גם שו"ת מהרי"ט יו"ד חלק ב' סימן מ"ז. אבל בשו"ת מהר"ם פאדואה סימן מ"ה, כתב שגם שיהוי נחשב לביטול, וכן כתב בשו"ת מהר"י קצבי סימן ג', ע"ש. ועיין חקרי לב אה"ע א'.

כיון שחובת עשיית מצווה אינה פחותה מאשר חובת "ואספת דגנך" ועיסוק בדרך ארץ, יש להניח שכשם שלדעת רבנו תם חיוב תלמוד תורה לא חל על אדם בשעה שהוא אוסף את דגנו, כך הוא לא חל עליו בזמן שהוא מקיים מצווה, כשיטת הקהילות יעקב לעיל. לעומת זאת, אם בשעת העיסוק בדרך ארץ חיוב תלמוד תורה רק נדחה, אפשר לומר שאמנם גם בשעת עשיית מצווה תלמוד תורה נדחה, אבל החיוב עדיין קיים.

לפי האמור, דעת הרמב"ם שתלמוד תורה עיקר ולכן נדחה ולא שפטור, וצריך את דין עוסק במצווה כדי לפטור מצוות אחרות שחייב באותו זמן. כן משמע מדברי הר"ן בראש השנה (דף ט ע"א באלפס):

ותניא במכילתא העוסק בתורה פטור מן התפילין, ואפשר דטעמא דמלתא משום דהעוסק במצווה פטור מן המצווה.
יתכן שמכילתא זו היא מקור לרמב"ם שגם בתלמוד תורה יש דין עוסק במצווה פטור מן המצווה.

ה

כפי שראינו, לדעת המאירי והראב"ד תלמוד תורה הופקע לגמרי מדין עוסק במצווה, ולשיטה זו צריכה עיון הסוגיה בסוכה (דף כו ע"א) שם מובא כי רב חסדא ורבה בר רב הונא השתמשו בדרכם לדרשה של ריש גלותא, בהיתר של שלוחי מצווה הפטורים מן הסוכה המבואר במשנה שם (דף כה ע"ב). כיצד ייתכן שתלמוד

תורה עצמו הופקע מדין עוסק במצווה אולם הליכה לתלמוד תורה פוטרת מן הסוכה? לשיטת הראב"ד ניתן לומר שרב חסדא ורבה בר רב הונא נחשבו שלוחי מצווה כיון שהיו בדרכם להקביל פני רבם, ולא משום לימוד תורה, וכן כתב רש"י במשנה שם שהביא אפשרות שהלכו להקביל פני רבו או לפדות שבויים. אולם, המאירי שם מפרש שכוונת המשנה היא שגם ההולכים ללמוד תורה פטורים מן הסוכה, ולשיטתו הדרא קושיה לדוכתא.

ונראה להסביר זאת לאור מחלוקת הראשונים בשאלה האם ההליכה לדבר מצווה פוטרת מדין עצמאי או שמא היא פוטרת כחלק מהמצווה אליה הולכים.¹⁰ לפי דברי המאירי נראה כי ההליכה פוטרת משום שיש ריבוי מיוחד לשלוחי מצווה. לכן, למרות שלימוד תורה הופקע מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה, ההליכה לתלמוד תורה לא הופקעה מדין זה.
והנה, בתשובות ר"ח אור זרוע (תשובה קפ"ג) כתב:

וכפי זה, בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצוות כל זמן שהם בבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים כל זמן שלא שמעו הדרשה.

ולכאורה הדברים תמוהים שפטורים גם כשהם בבית רבם, שהרי במקום אחר (תשובה קס"א) מביא המהר"ח אור זרוע תשובה "אשר השיב לי מורי הרב מתתיהו בן רבנו יצחק זקני", ובה כתב ההיפך:

הרשב"א. וע' דיון זה לגבי עליה לארץ ישראל אם העליה היא חלק מן המצווה בשו"ת הריב"ש סימן ק"א, ובתשובת הרשב"ש סימן א'.

10 כן דעת הרשב"א (ברכות דף יא ע"א) והריטב"א (סוכה דף כה ע"א). ועיי' עוד עין הרועים (ערך 'עוסק במצווה', דף פא, אות ב'), שתמה על

קבע את ביתו בבית הרב, אלא רואה את ביתו במקום שממנו יצא. אם הבחורים עוברים לגור בבית רבם לתקופה מסוימת שוב אינם נקראם "הולכים", ולכן אומר רב חסדא שכל זמן שלא השיג את המטרה שלשמה הלך הוא נחשב עדיין כשלוח מצווה.¹¹

וכן התלמידים שכבר באו לבית רבם תו לא טרידי ואפשר להם לקיים את שניהם, דמה לי כשהתלמידים הולכים ללמוד לבית רבם וכבר הם בבית רבם לרב שלומד בביתו ולומדים בביתם, דלא מפטרי מתפלה רק ר' שמעון בן יוחאי וחביריו דתורתם אומנתם ואי מצלו היו צריכים להניח תורתם.

ונראה דבעל מהר"ח אור זרוע סובר ד'הולך' נחשב רק מי שגם בהיותו אצל רבו לא

11 ועיין עין הרועים, הערה 9 לעיל, בהערת רש"מ שבדרון בשם אביו.

